

Хальмг кел, литератур шиндждлгнә тууджас

Филологий гисн—кел, литератур болн фольклор шиндждлгнә на-ук. Хальмг филологий ёслтдән кесг девсн давб. Түрүн, ик псн селг-ань—моньгәл кел шиндждлгч ном-ир А. М. Позднеев, В. Л. Котвич, Б. Я. Владимирцев, С. А. Козин, ньгәл келнә зергддг хальмг кел шиндждлсн бәәдж. Тингхд Дорд үз-ин келн амтсн келиг цугварагъ-ань хамдн, зерглүлдж шиндждлг бәәдж. Тегәд чигн хальмг келн ши-шинь, салу эс шиндждлгддг.

Университетск болн академическ науксн ёслтлә хамдан шиндждлгд-ләс талдан, эврә сән дурарн номт-ир хальмг кел дасдж, шиндждлсн бә-адж. Тедн дунд орсин номт Иван Иванович Поповин нер темдглх ке-ртә. Эн готозышг, хальмг келнд седклән тәвәд, дасад, хальмг фоль-клор цуглулад, орд орчулад бич-сн, ачта күүнә тускар мана архивднх дала зәнъг уга. Болвч, ачта И. И. Поповинг медх кергтә.

«Үнн седклән хальмг келн ам-тнд би дуртав, талдан келн амтс-иг хальмг туульла, нанд таасгддг хальмг келнә танылдулх санат-ав», — гидж И. И. Попов цуглу-лад, орс келәр бичсн «Народные сказки донских казаков» гидг дегт-рин нүр үгд бичдг.

И. И. Попов 1890-ч джил Герма-ня Лейпцигск университет төгсәгъ-ад, эцкәсн үлдсн мөрнә заводин эзн болад, мал-герин көдлмшәс сул цагтан хальмг кел дасад, хальмг туульс, үлгүрмүд цуглулдж орчу-лад, бас чигн хальмг келн амтнә бә-адл, авъяс, хувц-хунр шиндждлг бичдг бәәдж.

И. И. Попов Дорд үзгин келн ам-тнә келнә, литературин сургъуль эс сурсн, медгдхш. Болв, произведень-стән кегәд бәәсн темдгәрн, цәәлгъ-врәрн болхла, моньгәл, тер дотр. хальмг филологиг сәәнәр медг бә-әнн ил. Хальмг келн амтнә тууджин болн филологин кесг дегтр библиоте-кдн дала бәәдж.

Ик ачта И. И. Попов хальмг ке-ләр сәәнәр келдг бәәдж. Хурадж ав-сн хальмг фольклориг орс биш, лаячпандитин алфавитәр 2 миньгъ лаху халхта, 8 ик тетрадь бичсн бәәдж. Зуг, теднә зәрмн ода ол-дхш.

Ода бәәсн И. И. Поповин дегтр-үдт орсар орчулсн хальмг ут болн ахр туульс, үлгүрмүд, баатрмудин туск келврмүд, хальмг бурхна дегт-рмүд болн хальмгин нань чигн ке-сг олн-зүсн урн үгмүд бәәнә. Эн произведеньс цугвар әдл сәәнәр кегдсн уга. Үлгүрлхд, сәәхнәр

келгддг хальмг кемәлгн орд муу-гвар орчулгддг, хальмг нань чигн туульс дунд орсинлә әдл «Гаргәтә Иванушкин туск тууль» гидж бә-әнә. Иим тууль хальмгт уга бәәсн.

Болв, И. И. Поповин хальмг үгин хураньгъу, тер дотр, хураньгъуд бәәсн цәәлгъврн болн темдгүдн йир соньн.

Ростовск Государствени архивәс Хальмг келнә, литературин болн тууджин номин шиндждлгнә инсти-тутд өгсн И. И. Поповин дегтрмүд-иг шиндждлг, сәәнәсн, соньнасн барлдж, хальмг умшачнрт медүлхлә, эн номтин кесн ик ачн олн амтнд илдкдж медгдхн лавта.

И. И. Поповин цуглулад орд ор-чулсн «Сказки донских казаков» гидг хураньгъуг Б. Лушин ясад, 1938-ч джил барлв.

«Джаньгърин» 500 джилн бөн 1940-ч джилд темдглхд, И. И. По-повин 1901 джилд бичәд орчулсн Джаньгърин «Улан Хоньгърин ту-ск дун» гидг болн нань чигн кесг орчулсн аньгсн советск бичәч Ви-талий Закруткин нүр үг болн темдгин үг өгч барлв. С. Липкинә орчулсн «Джаньгърт» бәәсн джа-ньгърч Овла Әляевас нань бас В. Закруткин джаньгърч Обушинов Бадма гидг, теньмин хальмг джань-гърчин тускар бичдг.

В. Закруткин хальмг филологиг эс шиндждлснән, И. И. Поповин бичсн нег соньн үгиг оньгәсн уга. И. И. Попов Джаньгърит йосн күн биш, төрсн-төрсн уга үздл бүрд-әсн, Джаньгърит икәр дурлдж дас-дж авад, келәд бәәсн күн, бас тин-гәд төрсн-төрсн уга болад хуурх-мн, — гидж нег хальмг өвгн келеиг И. И. Попов бичдг авсн бәәдж.

Кезәнә тиим нойдуд болн зәәсн-гүд «Джаньгърин» дуунд орсн Бу-мбин орна бәәдл-джиргълиг угатьир бичә хәәтхә гигәд, тархадг бәәдж. Баячудин йос батлхин кергт, тедн хальмг келн амтнә сәәхн урн кел-әр келгдсн «Джаньгърит» тархадг харш болдг бәәдж.

Түрүн болдж орс номт И. И. По-пов хальмгудин тускар «Этнографи-ческ очерк» гидг дегтр барлсн. Тег-әд чигн И. И. Попов, хальмг сәәхн «Джаньгърит», бас нань чигн кесг олн-зүсн урн-үгиг бичдг авад, орч-улад, орс умшачнрт медүлсн, — монькиндән мартдшгә ик ач. — гидж санх кергтә.

И. И. Попов советск йосн тогтснә хбөн 20-ч джилмүдин әклиц бнъгр-емн.

А. КОНАКОВ

Филологическ науксн нандидат.